

CEMİL SİDKÎ EZ-ZEHÂVÎ'NİN ŞİİRLERİNDE TOPLUMSAL TEMALAR

*Fuat DAŞ****Öz**

Cemil Sıdkî ez-Zehâvî, modern Irak edebiyatının önde gelen şairleri arasındadır. Şairliğinin yanı sıra filozof ve düşünür kimlikleriyle de tanınır. Zehâvî, Irak toplumunun 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında yaşadığı sosyo-kültürel ve siyasî birçok değişim ve dönüşüme tanıklık eder ve bunları bütün gerçekliğiyle şiirlerinde yansıtır. Dönemin siyasî ve sosyal sorunlarını şiirlerine taşıırken toplumcu gerçekçi bir yol izler ve beyitlerinin kitleler üzerindeki belirleyici gücüyle insanlara yeni ufuklar açar. Onun şiirlerinde sadece Irak halkının toplumsal sorunları değil, bütün Arap halklarının sorunları yankılanır. Yenilikçi düşünceleriyle bu sorunların kaynaklarını hedef alır ve insanların bu sorunlarla mücadele etmesi için onlara kendince çözüm yolları ve kurtuluş adresleri gösterir.

Bu çalışmada Zehâvî'nin şiirlerindeki toplumsal temalar ele alınacaktır. Kadın hak ve özgürlükleri, genç kızların para karşılığı yaşlı adamlarla evlendirilmesi, kadının evlilik ve boşanma hakkından mahrum bırakılması; çiftçilerin haklarının feodal yapılarca sömürülmesi, emeklerinin gasp edilmesi; meydana gelen savaşlar neticesinde Irak halkının yaşadığı sosyal ve psikolojik sorunlar; toplumunun modernleşmesine engel olan eski âdetler, gelenekler ve batıl inançlar; toplumsal eşitsizlik ve idarecilerin keyfi kararlar çerçevesinde adaletsiz uygulamaları gibi temalar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Zehâvî, Modern Arap Edebiyatı, Irak Şiiri, Toplumsal Temalar, Kadın.*

SOCIAL THEMES IN THE POEMS OF DJAMÎL SIDKI AL-ZAHAWÎ

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, fuatdas@windowslive.com, ORCID: 0000-0003-1088-2177

Abstract

Djamîl Sîdkî al-Zahawî is among the leading poets of modern Iraqi literature. In addition to his poetry, he is also known for his philosopher and thinker identities. Zahawî, who has innovative and reformist thoughts, witnesses many socio-cultural and political changes and transformations of Iraqi society in the late 19th and early 20th centuries, and reflects them in all their reality in his poems. While conveying the political and social problems of the period to his poems, he follows a socialist realist path and offers people new horizons with the decisive power of his couplets on the masses. In her poems, not only the social problems of the Iraqi people, but also the problems of all Arab peoples are echoed. he targets the sources of these problems with his innovative thoughts and shows them his own ways of solution and salvation addresses for people to fight these problems.

In this study, social themes in Zahawî's poems will be discussed. Rights and freedoms of women, marrying young girls to old men for money, depriving women of their right to marry and divorce; exploitation of farmers' rights by feudal structures, the usurpation of their labor; the social and psychological problems of the Iraqi people as a result of the wars; old customs, traditions and superstitions that hinder the modernization of society; themes such as social inequality and the unfair practices of administrators within the framework of arbitrary decisions will be evaluated.

Keywords: *Zahawî, Modern Arabic Literature, Iraqi Poetry, Social Themes, Women.*

Giriş

Edebiyat ve toplum birbirini etkileyen iki dinamik yapıdır. Edebiyatın evreninde var olan her eser, doğduğu toplumdan izler yansıtır; bu toplumun kültür kodlarından, toplumu oluşturan bileşenlerden bağımsız hareket etmez. Edebiyat sanatçısı da kalemını kâğıda her dokundurduğunda toplumdan insan manzaraları çizer, sözcükleriyle toplumsal sorunları dile getirir ve böylece toplumdaki bireylerin yaşadığı her duyguya ortak olmaya çalışır. Hatta doğrudan insanların duygularına, zihinlerine hitap ettiğinden toplumsal açıdan değişimlerin önünü açar, yaşadığı toplumun bir yansıması olan eserleriyle kitlelerin duygularına tercüman olur. Bu sebeple söyleyebiliriz ki bir toplumun sosyo-kültürel yaşamı, bireylerin düşünce ve davranışları, siyasi gelişmeler, kültürel değişimler bir sanatçının eserini oluşturan temel olgulardır. Sanatçı, bu olguları kendisine has üslubu, bakış açısı ve tavrıyla ele alarak eserlerine taşır ve böylece hem toplumu etkiler, yönlendirir hem de toplumdan etkilenip kendine yeni yönler belirler.

Edebiyatın en etkili ve en eski türlerinden olan şiir de diğer edebî türler gibi var olduğu toplumun aynası konumundadır. Her mısrasında bu toplumdan izler taşır, yüzyıllar boyunca biriktirdiği maddî ve manevî değerlerini yansıtır ve birçok sorununa ortak olur. Toplumun üzüntüsünü, sevincini, öfkesini, arzusunu, nefretini dile getirir. Geçmişte inşa ettiği medeniyeti, kültürü, değer yargılarını yeni kuşaklara aktarır. Dolayısıyla şair her ne kadar bireysel dünyasında zuhur eden duyguları şiirlerine taşısa da dış dünyanın izlerinden uzaklaşmadan bu duyguları okura ulaştırır. Nitekim şair, toplumsal meseleleri ele alma biçimiyle ve onlara dair ileri sürdüğü çözümleriyle toplumun sesi olur. Bu çalışmada şiirleri üzerinde değerlendirmeler yapacağımız Zehâvî de yaşadığı dönemde Irak toplumunun sesi olmuştur. O, Irak halkının toplumsal sorunlarını şiirlerine taşımış, bu sorunlara kendince gerçekçi ve yerinde çözümler ileri sürmüş, halkın gelişmesine mâni olan anlayışları, halka baskı yapan feodal yapıları, keyfi kararlarla insanlara zulmeden idarecileri eleştirerek halkçı kimliğini mısralarına yansıtmıştır. Zehâvî'nin şiirleri sadece Irak halkının duygularına tercüman olmamış, batıl inançların hâkim olduğu, kadının ezildiği, cehaletin hüküm sürdüğü, fakirliğin ve geri kalmışlığın kol gezdiği bütün halkların duygularına tercüman olmuştur.

Zehâvî, 1863 yılında Bağdat'ta Kürt bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Ailesi Kürt aşireti Bâbân'ın yönetici sınıfına mensuptur (Battî, 2017: 19). Dedesi Molla Ahmed kardeşiyle yaşadığı ihtilaftan dolayı İran'ın Kirmanşâh şehrinin Zehâv kasabasına göç etmiş ve bir süre burada yaşamıştır. Uzun yıllar Bağdat müftülüğü yapan babası Muhammed Feyzî

burada dünyaya gelmiştir. Bundan dolayı aile fertleri daha sonraları Zehâvî nisbesiyle anılmıştır (Sadgrove, 2013: 177; Walther, 2002: 386). Saygın ve ilim irfan sahibi bir ailede yetişen Zehâvî'nin eğitimini Müftü babası üstlenmiştir. Babasından İslamî ilimler ve Arap edebiyatına dair dersler okumuştur. Ana dili Kürtçenin yanı sıra Arapça, Türkçe ve Farsçaya vakıf olmuştur (Fâhûrî, 1986: 411). Zehâvî'nin düzenli bir akademik hayatı olmamıştır. Modern bir eğitim almamış, ilk eğitimi geleneksel dinî eğitimle sınırlı kalmıştır. Ancak o, azimle ve gösterdiği büyük çabayla Türkçe ve Arapça çeviriler yoluyla modern bilimsel düşüncelere vakıf olmuş, Suriye ve Mısır'daki çeşitli süreli yayınlar vasıtasıyla astronomi, psikoloji ve anatomi gibi bilim dallarına ilgi duymuş ve kendini bu alanlarda geliştirmiştir (Badawi, 1975: 47).

Zehâvî hayatı boyunca çeşitli görevler üstlenmiştir. Üstlendiği bu görevleri Osmanlı Dönemi, İngiliz Dönemi ve Irak Hükümeti Dönemi olarak üç dönemde değerlendirebiliriz. 1886'da Bağdat maarif meclis üyeliğine seçilmiş, 1888'de Bağdat vilayet matbaasının ve Midhat Paşa tarafından 1869 yılında Irak'ta kurulan *ez-Zevrâ* gazetesinin müdürlüğüne atanmıştır (Walther, 2002: 386). Daha sonra 1890'da Bağdat İstinâf Mahkemesi üyeliğine seçilmiş ve iki yıl sonra Yemen'e vaiz olarak atanmıştır. İstanbul'a dönünce Mekteb-i Mülkiyye'de İslam felsefesi ve Arap edebiyatı üzerine dersler vermiş, 1914-1915 yıllarında Müntefak ve Bağdat milletvekili sıfatıyla meclis çalışmalarına dahil olmuştur. İngiliz Dönemi'nde, 1917 yılında maarif meclisi üyesi olarak atanmış ve Osmanlı kanunlarını Arapçaya çevirme komisyonuna başkanlık yapmıştır. Irak Hükümeti Dönemi'nde, 1925 yılında Irak Ayan Meclisi üyeliğine seçilerek yaklaşık olarak dört yıl bu görevi icra etmiştir (el-Hânî, 1954: 1-2). Hayatı boyunca birçok görev icra eden ve modern Irak'ın uyanışında önemli görevler üstlenen Zehâvî, 1936 yılında vefat etmiştir.

Zehâvî, şiirleri ve şairliği, yazdıkları ve yaşadıklarıyla bir misyon insanı olmuştur. Tarihe, yakın dönem Irak edebiyatının en derin, en etkili ve en zengin çığır açıcılardan biri olarak geçmiştir. Onun, Irak toplumunun ilmî ve edebî uyanışında neredeyse hiç kimseye kısmet olmayan bir rolü olmuştur. Dahası, yenilikçi ve eleştirel şiir ile felsefî düşünceleri birbiriyle kaynaştıran ilerici edebiyatın Irak'taki ilk fikir babasıdır. Dolayısıyla o, daha önce hiçbir şairin cesaret edemediği alanlarda şiirler kaleme almış, hiçbir düşünürün el atmadığı fikrî ve felsefî konuları gün yüzüne çıkarmış, hiçbir kalemşorun kıyısından geçemediği kelime ve kavramları Arap fikir ve edebiyatının gündemine taşımıştır (Özönlü, 2020: 82). Zehâvî, şiirlerinde ve düşünce yazılarında her zaman özgürlükçü ve yenilikçi fikirler sunmuştur. Edebiyat çiçeklerinin solduğu, ilmin gerilediği bir dönemde ve coğrafyada

yetişmesine rağmen insanların zihinlerine ve kalemlerine musallat olan durgunluğa ve kısırlığa karşı çıkmıştır. Yenilik ruhundan etkilenmeyen ve öncekilerin şiir tarzını taklit edenlerden olmamış ve onların gittiği yoldan gitmemiştir. Nitekim yenilikçiliği benimseyen yapısına gelenekçiliğe bağlı kalmak ağır gelmiştir. (Battî, 2017, 18-22). Dolayısıyla şiirleriyle, düşünce yazılarıyla gelenekçi zincirleri parçalamış ve milletine her alanda yenileşme, modernleşme çağrısında bulunmuştur. Felsefi ve toplumsal temaların ağır bastığı şiirleriyle, uzun yıllar cehalet uykusunda olan Arap halklarını uyandırmaya çalışmıştır. Bu anlamda kasideleri edebiyat alanında devrim etkisi yaratmış, sadece Irak'ta değil bütün Arap coğrafyasında, kitleler üzerinde büyük etki bırakmıştır.

Zehâvî modern Arap edebiyatının önde gelen realist şairlerindedir. Öyle ki şiirlerinde öne çıkan temel özellik, çağdaş Arap şiirinde realist ekolde yer almasını sağlayan gerçekçi ve rasyonel üslubudur. Bu çerçevede şiirleri lafızları bakımından kolay, mana yönünden kapalıktan uzak, anlaşılır ve açıktır. Söz konusu özelliğinden dolayı edebî kişiliğine yöneltilen eleştirilerden birisi de gerçekçilik ve akıcılığın yol açtığı nesir türüne özgü olan tekdüzeliğin bazı şiirlerine hâkim olmasıdır (Yalar, 2005: 56). Ancak buna rağmen bazı beyitlerindeki cüretkâr fikirleri kıyılarına çarpan dalgaların sesi gibi yankılanır. Mısır'ın önde gelen şairlerinden Ahmed Şevkî (1868-1932) gibi yaşadığı asrı takip eden ve her alanda ilerlemelerin meydana gelmesini arzulayan biridir. Her iki şairdeki bu arzunun kaynağı; karakterlerinde yeniliğe düşkünlük ve geri kalmışlığı aşağılayan histir. Nitekim Zehâvî şiirlerinde, yenileşmeyi şiar edinmiştir. Birçok beytinde yönetici sınıfına saldırarak istibdadı kötülemiş, din adamlarıyla çatışarak donukluğu ve tembelliği, toplumun beslendiği bazı gelenek ve âdetler üzerinden ise geri kalmışlığı hakir görmüştür (Zeyyât, 2008: 510). Topluma her alanında modernleşme ve ilerleme çağrısında bulunmuş, sosyal adaletin olduğu, idarecilerin halka karşı adaletli davrandığı bir toplum arzulamış; geriliği, cehaleti ve bazı toplumsal konularda bağnazlığı hedef almıştır. Dolayısıyla şiirleri her ne kadar lafız ve mana açısından eleştirilere maruz kalmış olsa da ele aldığı temalar açısından bütün Arap coğrafyasında üne kavuşmuştur.

Küçük yaştan itibaren edebiyata ilgisi olan Zehâvî'nin şiir kültürü üzerinde İmruülkays (ö. 540), Buhturî (ö. 284/897), Mütenebbî (ö. 354/965), Ebû Temmâm (ö. 231/846) gibi klasik dönem Arap şairlerin büyük bir etkisi olmuştur. Ancak o, en çok Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'den (ö. 449/1057) etkilenmiştir. Hatta Taha Hüseyin (1889-1973) onun için "Zehâvî, çağımızın Ma'arrî'sidir" ifadesini kullanmıştır (Muhammed, 2008: 29). Özellikle akla dayanan dünya görüşü ve dinî rivayetler hususunda kaleme aldığı bazı beyitlerin,

Ma'arrî'nin benzer konulardaki beyitleriyle taşıdığı büyük benzerlik, bu etkilenme ve benzetmenin doğruluğunu kanıtlamaktadır (Yalar, 2005: 59). Zehâvî şiiirlerinde din felsefesi, riyâzî ve amelî felsefe, tabiat felsefesi hususunda çeşitli konularla ilgili düşüncelerini ibraz ettiği için filozof şair olarak da anılmıştır (Sadgrove, 2013: 177). Nitekim *el-Kelimü'l-Manzûm* (1908), *Rubâ'ıyyâtü'z-Zehâvî* (1924), *el-Lübâb* (1928), *el-Evşâl* (1934), *eş-Sümâle* (1939), *Dîvânü'z-Zehâvî* (1924) gibi şiiir divanlarının yanı sıra tabiat ve felsefe ilimleri alanlarında; *Kitâbu'l-Kâinât* (1896), *Ta'lîlü'l-Câzibiyye* (1908), *'Ulye'l-Felsefe* (1894), *ed-Def'u'l-Âmm ve'z-Zavâhiru't-Tabî'iyye ve'l-Felekiyye* (1912) gibi mensur eserler de kaleme almıştır.

1. Zehâvî'nin Yaşadığı Dönemde Irak'ın Sosyo-kültürel Durumu

Irak, tarihi boyunca farklı milletlerin ve inançların merkezi olmuştur. Bu durum Zehâvî'nin yaşadığı 1863-1936 yılları arasında da farklılık arz etmemiştir. Bölge nüfusu sosyal ve etnik köken, din ve mezhep, bölge ve aşiret bağları açısından birbiri içine geçen çeşitli kategorilere sahiptir. Etnik açıdan nüfusu Araplar, Türkler, Kürtler, Asurlular, Ermeniler oluştururken, inanç açısından ise nüfusu Müslümanlar, Hristiyanlar, Sâbiî ve Yezîdîler oluşturur ve Müslümanlar Sünnî ve Şii olarak iki mezhebe ayrılır (Farouk ve Peter Sluglett, 1999: 96). Etnik ve inanç açısından çeşitlilik arz eden nüfusun büyük bir kısmı köy ve kırsal bölgelerde yaşayan aşiretlerden müteşekkildir. Kabile yasalarına tabi olan bu aşiretler yüzyıllarca süregelen; intikam alma, diyet, soyla övünme gibi eski âdet ve geleneklere bağlı yaşar (Fehmi, t.s.: 17). Bu aşiretlerin çoğu, devletin kanunlarına itaat etmez, birbirleriyle çatıştığı gibi sürekli yönetime karşı da isyan halinde olur (el-Cuyusi, 2007: 49). Aşiretlerin de dahil olduğu kırsal nüfus tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlar. Ancak ekip biçtikleri toprakların çoğu tımar sahiplerine ait olduğu için emeklerinin karşılığını alamazlar. Özellikle İngiliz sömürgesiyle güçlenen feodal yapılar karşısında kırsal nüfus, fakirlik ve sefalet içinde bir yaşam sürer ve yetersiz beslenme ile bakımsız barakalarda yaşamalarından dolayı sürekli salgın hastalıklara maruz kalır (İzzeddin, 1960: 267-68). Kent nüfusunu ise tüccarlar, devlet erkanı, memurlar, din görevlileri ve eğitim-öğretim sınıfına mensup kişiler oluşturur (Fehmî, t.s.: 22).

Irak nüfusunda okuma-yazma bilenlerin oranı oldukça düşüktü. Tanzimat sürecinde yapılan ıslahatlarla eğitime de önem verilmeye başlandı ve bu alanda modern anlamda ilk okullar Bağdat valisi Midhat Paşa devrinde (1869-1872) açıldı. Midhat Paşa ilk önce Bağdat'ta askeri ve sivil Rüştiyeler açtı akabinde mesleki okullar kurdu. Kendisinden sonra gelen Redif Paşa (1873-1874) eğitim alanındaki ıslahatları pekiştirip sağlamaştırdı. Devam

eden yıllarda eğitime verilen önem artmaya başladı ve 1913 yılına gelindiğinde sadece Bağdat şehrinde ilkokulların sayısı 32'yi geçmiş durumdaydı. Bu okullarda matematik, tarih, coğrafya, sağlık bilgisi, ilmiyal gibi dersler veriliyordu ve bu derslerin çoğu Türkçeydi. Türkçenin yanı sıra Arapçayla da dersler okutuluyordu (Şaban, 2011: 40-42). Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle İngilizler tarafından 22 Kasım 1914'de işgal edilen Basra'da bütün okullar kapatıldı ve 1915 yılında tekrar açıldı. En nihayetinde Irak Devleti 1921 yılında kurulduktan sonra modern eğitim sistemine büyük önem vermeye başlandı ve eğitim dili tamamen Arapçaya döndü (el- Beyâtî, 1999: 110).

Irak toplumu 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sosyal ve kültürel alanda değişim rüzgarlarını derinden hissetmiştir. Nitekim bu değişimleri II. Meşrutiyet (1908), İngiliz işgali (1917), İngilizlere karşı Büyük Irak İsyanı (1920) ve aynı yıl ilan edilen Manda Yönetimi gibi siyasi faktörler etkilemiştir. Sosyal ve kültürel alandaki en büyük değişimin II. Meşrutiyet'le gerçekleştiği söylenebilir. Basın-yayın alanında, yazın hayatında, tercüme ve edebî alanlarda büyük ilerlemeler meydana gelmiştir. Siyasetçiler, yazarlar, düşün insanları birçok gazete ve derginin yayınlanmasına vesile olmuş ya da bizzat kendileri yayınlar çıkarmaya başlamışlardır. Devletin merkezi İstanbul başta olmak üzere Bağdat, Musul ve Basra gibi şehirlerde basın-yayın organlarının sayısı kısa sürede artmıştır (Ahmed, 2001: 21; Battî, 1955: 20). Bu gazete ve dergilerde yazar ve şairlerce eğitim, kadın hakları, yoksulluk, geri kalmışlık gibi sorunlar dile getirilmiş, yönetime ıslahatlar yapılması hususunda çağrılarda bulunulmuştur. Ayrıca İngiliz işgalinden sonra bu yayın organları, bağımsızlık ve özgürlük hususunda halkı bilinçlendirmek için en etkin araç olarak kullanılmıştır (Daş, 2020: 200).

Nitekim bu gazete ve dergilerde Batı dillerinden yapılan çeviriler, Mısır, Suriye gibi diğer Arap topraklarından gelen edebî eserler, düşünce yazıları ve aynı şekilde Türk yazarların edebî eserleri Iraklı okur ve yazarların temel kaynakları olmuştur. Bu kaynaklarla beslenen genç yazarlar modern Irak edebiyatının ilk kısa öykü denemelerini gerçekleştirmiştir. Yirmili yılların sonları ve otuzlu yılların başlarına gelindiğinde ilk öykü ürünleri yazılmaya başlanmıştır. Mahmûd Ahmed es-Seyyid (1901-1937) Irak edebiyatında kısa öykü alanında öncü rol üstlenmiştir. (Sa'îd, 1954: 10). Irak edebiyatında öykünün edebî, müstakil bir tür olması için uğraşmış ve bu yeni edebî türün Iraklı yazarlar tarafından benimsenmesi için büyük çaba sarf etmiştir (Daş, 2020: 200-202). Enver Şâûl (1904- 1984), Şâlûm Dervîş (1913-1997), Zunnûn Eyyûb (1908-1996), Abdülhak Fâdıl (?) gibi isimler de es-Seyyid'in yolundan giderek bu alanda ürünler çıkarmışlardır.

Irak'ın 19. yüzyılda dış dünyayla sürekli bir bağlantısı olmamıştır. Diğer Arap ülkelerinin Batı'yla bağlantısı varken Irak böyle bir bağlantıya sahip değildi. Sadece Batı'yla değil Mısır, Suriye gibi diğer Arap ülkeleriyle de iletişim halinde değildi. Dolayısıyla birçok Arap ülkesine kıyasla edebî alandaki modernleşme hareketleri çok geç meydana gelmiştir. Ayrıca sadece edebî alanda değil diğer birçok alanda durum böyle olmuştur (Muhammed, 2008: 16). Bu olumsuz atmosfere rağmen şiir, geçmişten gelen mirasını korumuştur. Valilere söylenen mübalağalı methiyelere, şekle ve lafzî oyunlara meftun olan şairlere rağmen, Irak şiiri içindeki o canlı ve güçlü gidişatı daima muhafaza etmiştir (el-Cuyûsî, 2007: 48). 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde sosyal ve siyasî hayattaki değişimler şiir üzerinde etkili olmaya başlamış, özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde şiir, yeni bir yola girmiştir. Bu dönemin şairleri önceki dönemlere nazaran dil ve üslupta sadeliği benimsemiş, toplumsal meselelere yönelerek farklı tema ve içerikler şiirlerine taşımışlardır. Kadın-erkek eşitliği, fakirlik, çiftçilerin sıkıntıları, cehalet, sosyal adalet, geri kalmışlık gibi konular şairlerin ele aldığı başlıca konular olmuştur.

Irak'ın 1. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler tarafından işgal edilmesiyle şairler, toplumu hem yabancı hükmünden kurtulmak için bilinçlendirmeye yönelmiş hem de sömürge güçlerine karşı savaş açmışlardır. Dolayısıyla divanlarında; diğer milletler gibi bağımsız olmak, refah seviyesi yüksek bir yaşam edinmek, çağın gereklerine göre yenileşmek, yabancı sömürgesinden kurtulmak gibi amaçlar doğrultusunda toplumsal temalı şiirler ağır basmıştır. Bu dönemin önde gelen şairleri arasında; Abdulmuhsin el-Kâzımî (1870-1935), Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî (1863-1936), Muhammed Rızâ eş-Şebîbî (1890-1966), Ma'rûf er-Rusâfî (1875-1945), Ahmed Sâfî en-Necefi (1895-1978) sayılabilir.

2. Zehâvî'nin Şiirlerinde Toplumsal Temalar

2.1. Kadın

Irak toplumunda kadın, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başları arasında en karanlık dönemlerinden birini yaşar. Toplumda soyutlanmaya zorlanır öyle ki evden dışarı bile gündüz saatlerinde, gözetim altında ancak çıkabilir. Bu dönemde bir kadının çarşı pazarda tek başına dolaşması nadiren görülür. Dışarı çıkmak istediğinde ise siyah bir çarşafıyla her tarafını örterek kahvehanelerden, kalabalık mahallelerden uzak, dar sokaklardan, kuytu yerlerden geçmek zorunda kalır. Dahası bu dönemde erkekler, yabancı insanların yanında eşlerinin, annelerinin, kız kardeşlerinin isimlerini anmaktan hicap duyar. Irak toplumunda erkekle eşit haklara sahip olmayan ve sadece bir meta olarak görülen kadının bu çağdışı

durumu; ancak 20. yüzyılın başlarında değişmeye başlar. Bu değişim, Kasım Emin'in (1863-1908) Mısır'da kadın hak ve özgürlüklerine dair ileri sürdüğü fikirlerin Irak coğrafyasında yankılanmasıyla olur. Kız çocuklarının eğitimi, kadının toplumsal hak ve özgürlükleri, erkeklerle eşit haklara sahip olması, Irak toplumunu inşa etmek için kadının da aktif bir üye olmasına alan tanınması gibi talepler gündeme gelir (İzzeddin, 1960: 250-251). Nitekim kadının Irak toplumundaki durumu yazın hayatına da yansır. Toplumcu yazar ve şairlerin ilgisini çeker ve düşünce dünyalarını meşgul eden en önemli konuların başında gelir. Hatta Rusâfî ve Zehâvî gibi dönemin önde gelen şairlerinin divanlarında azımsanmayacak kadar, kadının toplumdaki durumunu anlatan şiirler kaleme alınır.

Zehâvî, Arap dünyasında Kasım Emin'den sonra kadın özgürlüklerini savunan, toplumda erkekle eşit haklara sahip olması gerektiğini ileri süren en önemli düşünürlerden biridir (Lazım, 1971: 183). Zehâvî'nin düşünce dünyasında kadın, yaşadığı toplumda zavallı durumundadır ve karanlık bir dehlize atılmış, üstüne tüm kapılar kapatılmıştır (el-Basrî, 1968: 101). Dolayısıyla kadının zorluklar çektiğini, değersiz bir konumda olduğunu, kölelik baskısı altında yaşadığını; bunların aksine daha uygar toplumlardaki kadınların en zor işlerde erkeklerle rekabet ettiğini, toplumda daha özgürce yaşadığını görür. Doğuda kadının cehalet karanlığında bırakıldığına, binlerce zincirle bağlandığına şahit olur (el-Fâhûrî, 1986: 424) ve kendisini kadınların hak ve özgürlüklerini savunmaya adar. Ancak Zehâvî, kadın hak ve özgürlüklerini savunurken toplumun dinî duyarlılıklarına ters düşerek kadının yüzündeki peçeyi yırtıp atmasını ısrarla dile getirir (Yalar, 2005: 65). Bu doğrultuda 07 Ağustos 1910 yılında *el-Mer'etu ve'd-difâ'u'anhâ* (Kadın ve Kadını Savunma) başlıklı el-Müeyyed gazetesinde bir makale kaleme alır. Bu makale bazı kesimlerin tepkisini çeker. Hatta din adamlarından bir grup insan, dönemin Irak valisi Nazım Paşa'nın yanına gidip şairin görevinden azledilmesi gerektiğini dile getirir. Zehâvî de kendisine gösterilen tepkilerden korkarak günlerce evinden çıkamaz olur (İzzeddin, 1960: 257). Bu makale bazı kesimlerin tepkisini çekmiş olsa da Iraklı kadının hayatında gözle görülür izler bırakır. Bu makalede kadının tanımlandığı bazı bölümler şöyledir: *Zayıf düştüğümde, hayatın zorluklarını savuşturarak beni koruyan güçlü bir şefkate ihtiyaç duyduğumda bana ilk merhamet gösteren kişi kadındır. Bebekken annenin göğüslerinden süt emedim, onun huzur dolu kollarında uyurdum. Bana konuşmayı öğreten ilk öğretmendir kadın. Hayat savaşına koymak için tepeden tırnağa silahla kuşandırandır kadın... Kadın gençlik iksiri, hayat ışığı, tabiat güzelliğidir. Tertemiz bahar örtüsü, gülümseyen erguvan çiçeğidir. Kadın, erkeğin nağmeyle söylediği bir şiirdir* (el-Hilâlî, 1976: 190).

Zehâvî kadının Irak toplumunda bir meta olarak görüldüğünü, yeri geldiğinde bıkılan ya da arzulanan bir eğlence aracı olduğunu dile getirir. Doğu'daki erkeklerin kadınlara eziyet etmeyi kendilerine mubah kıldıklarını, onların gözünde kadının hiçbir değerinin olmadığını birçok dizesinde söyler ve bu durumu şiddetle eleştirir:

سَبِيلَهُمْ وَأَصْرَهُمْ	التَّاسُ فِي الشَّرْقِ حَالُوا
وَبِأَحْوَالِهِمْ	وَبِأَحْوَالِهِمْ
صِنْفَهُمْ أَدَاهُ يَحْرُلُ	طَبَنُ النَّسَاءِ رَجَالُ
نِ لَيْسَ يُهْدِيهِ عَقْلُ	وَأَنْهَى نَكْحِي وَ
لَهُمْ، مِنَ التَّفْسِ يَخْلُوا	وَأَنْهَى نَمَتَاغُ
تُثَشَّتْهُمِ وَتَمَلُّ	وَأَنْهَى نَمَلْدَا

Doğudaki insanlar doğru yoldan saptılar, (insanları) saptırdılar.

Hak ve hakukları ihlal ettiler, hayatı aşağıladılar.

Erkekler, kadınları acı çektirmenin helal olduğu bir sınıf saydılar,

(Onlara göre) Kadınlar, kendilerine akıl verilmeyen canlılardır;

Kadınlar, erkeklere ait olan cansız birer eşyadır;

Kadınlar, bazen bıkılan bazen arzulanan lezzettir. (Zehâvî, 1924b: 311).

Zehâvî'nin yaşadığı dönemde genç kızların hiç tanımadıkları erkeklerle zorla evlendirilmeleri kadın sorunlarının başında gelmektedir. Zehâvî bu durumu da şiirlerine taşır. Genç kızların alıp-satılan bir eşya gibi baba evinden koca evine giden serüvenlerine dikkat çeker. Kadınların hiç tanımadıkları erkeklerle evlendirilmeleri sonucu mutsuz hayatlarını, kendilerine değer vermeyen kocalarına karşı gösterdikleri sabırlarını, çaresizce kaderlerine boyun eğmelerini bütün gerçekleriyle şiirlerine yansıtır. Bu şiirlerinden biri de *Leylâ Bekat* (Leyla Ağladı)'tır. Bu şiirinde genç bir kızın hiç tanımadığı biriyle zorla evlendirilmesi sonucu karamsar dünyası anlatılır. Zehâvî bu şiiriyle hemen hemen her Iraklı genç kızın yaşadığı kaderi mısralarına taşır. Öyle ki daha şiirin ilk dizelerinde genç kızların hazin durumları gözler önüne serilmeye başlanır:

حَتَّى تَفْرَحَ مُقَلَّتَاهَا	لَيْلَى بَكَتْ مَا قَدْ شَجَاهَا
مِ الصَّبَا وَبَكَتْ مُنَاهَا	وَبَكَتْ سَعَادَتَهَا وَأَحْزَانَهَا

إِذْ رَوَّجُوهُمَا مِنْ قَبْلِ
 زُفَّتْ إِلَيْهِ فَلَمْ تَجِدْ
 فِكَامًا هِيَ سَلْعَةٌ
 صَبَرَتْ عَلَى اخْتِلَاقِهِ
 طَلَبْتُ إِلَيْهِ أَنْ يُطَلِّقَ
 مَا إِنْ رَأَتْهُ وَلَا رَأَهَا
 شَيْئًا جَمِيلًا فِي فَتَاهَا
 لِقَطْعَاءِ حَاجِبِهِ اشْتَرَاهَا
 عَامًا فَطَالَ بِهٍ شَقَاهَا
 قَهًا فَلَمْ يُسْعِفْ مُنَاهَا

Leyla ağladı onu üzen şeye, gözleri kör oluncaya kadar ağladı.

Saadetine, çocukluk hayallerine ağladı, arzularına ağladı.

Bir gençle evlendirildi, ne o genci görmüştü ne de genç onu.

Düğün alayıyla götürüldü ona, güzel adına bir şey görmedi onda.

Genç adamın ihtiyaç için satın aldığı bir eşya gibiydi Leyla.

Bir yıl sabretti onun (kötü) karakterine ve gömüldü sıkıntılara.

Kendisini boşamasını istedi ondan, bu isteği karşılık bulmadı da (Zehâvî, 1924b: 317).

Zehâvî kadına yönelik her türlü köleleştirmeye ve zulme şiddetle karşı çıkmıştır. Özellikle yaşadığı dönemde yaygın olan çok evlilik ve genç kızların yaşlı erkeklerle evlendirilmesi gibi kadının maruz kaldığı çağdışı muameleler onun şiirlerinde yerini almıştır. O, gelişmiş toplumlarda olduğu gibi Irak toplumunda da kadın ve erkeğin her alanda eşit olması gerektiğini ve ancak bu şekilde toplumun ilerleme kat edeceğini savunmuştur. Dolayısıyla çok evlilik ve kadının rızası dışında evlendirilmesi gibi yaygın olan kadın sorunlarını dile getirmiştir.

وَقَدْ رَوَّجُوهُمَا وَهِيَ غَيْرُ مُرِيدَةٍ
 وَفِي الدَّارِ أَرْوَاجٌ لَهُ غَيْرَ هَذِهِ
 وَمِنْ بَعْدِ أَيَّامٍ تُزْفُّ لِبَيْتِهِ
 تُضَاجِعُهُ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ كَأَنَّهُ
 هُنَاكَ سَتَّخَمِي أَوْ تَمُوتُ كَبِيَّةً
 بِشَيْخٍ كَبِيرٍ جَاءَ بِالْمَالِ يُطْمَعُ
 تَلَاتُ فَوَدَّ الشَّيْخُ لَوْ هُنَّ أَرْوَاجُ
 فَتَعْنُو لِحُكْمِ الشَّيْخِ فِيهِ وَتَخْضَعُ
 أَبُوهَا فَقُلَّ فِي أَمْرِهَا كَيْفَ تَصْنَعُ
 عَلَى أَنْ مَوْتَ الْمَرْءِ فِي الْهَمِّ أَنْفَعُ

İstemediği halde evlendirildi (Esmâ); istenilen parayı getiren yaşlı adamla.

Vardı evinde adamın üç tane eşi daha; adam ise dört tane olmasını arzulamakta.

Günler sonra düğün alayıyla götürülecek adamın evine; boyun eğecek kurallarına.

Geceleyn yatacak babası gibi bir adamla; söyle bakalım, nasıl yapacak bunu Esmâ!

Ölecek kederden ya da gömülecek sıkıntılara; kişinin kederden ölmesi daha hayırlıdır ona.

(Zehâvî, 1924b, s. 68).

Kadının Irak toplumundaki kötü durumunu bazen Batı toplumlarıyla kıyaslayan Zehâvî, bu üslubuyla kadının Irak'ta nasıl kötü durumda olduğunu gözler önüne sermeye çalışır. Batı toplumunda kadın ve erkeğin iş ve ev hayatında eşit olduğunu, evlilik ve boşanmaların müşterek kararlar çerçevesinde yapıldığını, kadın ve erkek eşitliğinin aile huzuruna, çocukların mutluluğuna yansıdığını söyler. Dolayısıyla Batı'da olduğu gibi Irak'ta da kadının erkekle eşit olması, kanunlar önünde bir birey olarak görülmesi, evlenme ve boşanma haklarının kendisinde saklı olması gerektiğini savunur. Bu doğrultuda Batı toplumlarındaki kadın ve erkek eşitliği ile kadın haklarından bahseder.

أَمَّا الْحَيَاةُ فَبِالْجِنْسَيْنِ تُكْمَلُ	وَكُلُّ جِنْسٍ لَهُ نَقْصٌ بِمُقَرَّرِهِ
فَمَا هُنَاكَ شَيْءٌ آتٍ وَلَا مَائِلٌ	تَبْقَى الْمَوَدَّةُ حَتَّى الْمَوْتِ بَيْنَهُمَا
وَأِنْ تَعَدَّدَتِ الْأَسْبَابُ وَالسُّبُلُ	وَأَيُّ مَا غَايَةُ الزَّوْجَيْنِ وَاحِدَةٌ
إِذَا قَضَى بِالطَّلَاقِ الْكُوزَةَ وَالْمَائِلُ	وَقَدْ يَطْلُقُهَا أَوْ قَدْ تُطَلَّقُهَا

Kadın ve erkeğin tek başlarına eksikleri vardır, her ikisiyle tamamlanır hayat.

Aralarındaki sevgi ölüme kadar baki kalır, ne kin olur ne nefret.

Karı kocanın gayesi tek olur, farklı farklı olsa da yol ve sebep.

Geçimsizlik ve bıkkınlık boşanmayı zorunlu kıldığında,

Birbirlerinden boşanabilir kadın ve erkek (Zehâvî, 1934: 70)

لِسِ الْقَضَاءِ مَحَلُّ	لِلْمَرْأَةِ الْيَوْمَ فِي مَخ
لَمَّا انْ عَقَّدَ وَحَلُّ	لِلْمَرْأَةِ الْيَوْمَ فِي الْبِر
سِيْنِ الْحَضَارَةِ فَضَلُّ	لِلْمَرْأَةِ الْيَوْمَ فِي تَح
عَلَى الرَّجَالِ تَطَلُّ	وَأَنَّهَا مِنْ غُلُو

Kadının bugün bir yeri vardır yargı meclisinde.

Söz hakkı ve görevi vardır parlamentoda.

Bir erdemi vardır uygarlığın ıslahında.

Yüce bir mevkii vardır erkeklerin üzerinde (Zehâvî, 1924b: 314).

2. 2. Âdetler, Gelenekler ve Batıl İnançlar

Zehâvî toplumsal konular hususunda ileri sürdüğü fikirler açısından reformist bir kişiliğe sahiptir. Toplumun gelişmesine mâni olan, modernleşmesini engelleyen batıl inançlara, eski âdet ve geleneklere savaş açmıştır. Şiirlerinde modernleşmeyi, toplumun her allananında reformların yapılması gerektiğini savunmuştur (el-Cundi, 1994: 28). O, eski âdet ve geleneklerde hayatla beraber değişmeyen donuk bir sistem, gerilik, insan gücünü verimsizleştirme görmüştür. Bu yüzden zihinlerde toplumun geri kalmasına sebep olan eski âdet ve gelenekleri söküp atmaya çalışmıştır (el-Fâhûrî, 1986: 425). Gençliğinden itibaren bütün gücünü halkı yeni düşüncelere yönlendirmek ve bu düşünceleri onlara kabul ettirmek için harcamıştır. Toplumun üzerine yerleşen cehalete, eski âdet ve geleneklerin dinî yükümlülüklerden biri olarak zannedilmesine ya da dinî simgelerden biri olarak görülmesine büyük eleştiriler yöneltilmiş, yeni ilkeler benimsenmesini, dinde bir dayanağı olmayan ve insanların akıllarını zincire vuran inançların bir an önce terkedilmesi gerektiğini savunmuştur (el-Hânî, 1954: 49). Ona göre bir toplum gelişmek ve uygar toplumlar mertebesine ulaşmak istiyorsa çağa ayak uydurması, onu geriliğe ve yok olmaya mahkûm eden bütün zincirlerden kurtulması gerekir. Birçok beytinde eski âdetlerin ve batıl inançların peşinden körü körüne giden toplumların geri kalmaya mahkûm olduğunu, bu toplumlarda güzellik adına hiçbir şeyin bulunmadığını zikretmiştir.

لَا خَيْرَ فِي مَجْتَمَعٍ عَقْلُهُ
بِسَاءِ عَادَاتِ مَعْلُومِ
يَخْبِرُ طِفْلي مَوْضِعِهِ نَصْفُهُ
وَنَصْفُهُ الْآخِرُ مَشْأَلُ

Çağ dışı âdetlerle akli zincirlenmiş ise güzellik yoktur bir toplumda;

Bir yarısı olduğu yerde çırpınırken, kötürüm kalır diğer yarısı da (Zehâvî, 1934: 236).

Zehâvî'nin yaşadığı toplum birçok yönden geri kalmıştır. Şaire göre bu geri kalmışlıkta başkalarının payı olduğu gibi halkın kendisinin de büyük bir payı vardır. Çünkü Irak halkı, geçmişten süregelen ve sosyal yapıya zarar veren eski âdetlere zincir halkalarının birbirine bağlandığı gibi sıkıca bağlanmıştır ve bu bağlılık onu birçok gelişmeden, ilerlemeden alıkoymuştur. Zehâvî bu durumu, Irak halkının âdetlerine bağlılığını şöyle aktarır:

إِنَّا لَمَرْبُوطُونَ مِنْ عَادَاتِنَا
بِسَلَابِ كَسَالِ الْأَغْلَالِ

Bizler demir zincirlere benzer zincirlerle âdetlerimize bağlıyız (Zehâvî, 1934: 30).

İnsanların sürekli geçmişle övünmesi, toplumda yeni adına hiçbir şeyin yapılmaması, bazı batıl inançların dinî inanç olarak görülmesi, hurafelere inanılması gibi Zehâvî'nin yaşadığı dönemde yaygın olan bir takım davranış ve inançlar, onun şiirlerinde eleştirilerin odağı olur. Bu davranış ve inançlar üzerinden sadece Irak halkına değil, eski âdetlere, batıl inançlara körü körüne bağlı kalmış bütün halklara yenilik ve yenileşme çağrısında bulunur. Arap halklarının üzerine karabasan gibi çöken ve dinde yeri olmayan batıl inançlardan, hurafelerden bir an önce kurtulması gerektiğini büyük bir cesaretle söyler. Nitekim şair, insanların bu durumuna yönelik eleştirilerinde daha da ileri giderek kendi kaderlerini değiştirmeleri için kadere dahi başkaldırılması gerektiğini ifade eder. Çünkü onun düşünce dünyasında yirminci asır bütün asırların efendisidir ve bu asırda insan, düşüncelerini akıl dışı inançlara ipotek etmemesi gerekir. Şairin 1928 yılında kaleme aldığı ve her beytinde modernleşme ve ilerleme çağrısında bulunduğu *Temerredû Hatta 'ala'l- 'Ekdâr* (Kadere Bile Başkaldırın) şiirinden bazı beyitleri şöyledir:

كَالَسَيْلِ هَدَارًا وَكَالِإِعْصَارِ	سِيرُوا إِلَى غَايَاتِكُمْ فِي جُرْأَةٍ
وَقَرُّوْا حَتَّى عَلَى الْأَقْدَارِ	ثَبُّوْا عَلَى الْعَادَاتِ ثَبُّورَةَ حَاقِقِ
فَالْعَصْرُ هَذَا سَيِّدُ الْأَعْمَارِ	كُونُوا جَمِيعًا سَادَةً لِنُفُوسِكُمْ
بِالسَّابِقِينَ الْعُرَى فِي الْمَضَامَارِ	وَتَقَدَّمُوا مَتْنًا وَثَائِبِينَ لِنَلْحَقُوا
إِلَّا إِذَا مَا صَاحَّ فِي الْأَنْظَارِ	لَا تَقْبَلُوا فِي الدِّينِ مَا يَرُؤُونَهُ
حَتَّى تَخْتَمَ تَحْتَهُ أَلُونَ فِي الْأَطْمَارِ	أَنْضُوا الْقَدِيمَ وَبِالْجَدِيدِ تَوَشَّحُوا
خَرْقَاءَ تَلْقَى السَّرِيْنَ فِي الْأَفْكَارِ	وَمَلَّصُوا مِنْ نَيْرِ كُلِّ خَرْأَفَةٍ
سَوْدَاءَ مَا فِيهَا هُدَى لِّلْسَارِي	وَتَحَرَّرُوا مِنْ قَيْدِ كُلِّ عَقِيدَةٍ

Azgın sel gibi, kasırga gibi korkusuzca hedeflerinize doğru yürüyün!

Öfkeli kişinin başkaldırısı gibi başkaldırın âdetlere, kadere bile başkaldırın!

Kendi kendinizin efendisi olun! Çünkü bu asır, asırların efendisidir.

Yarış pistinde öndeki saygın kişilere yetişmek için hızlıca koşun!

Akılla bağdaşan şey dışında din hususunda rivayet ettiklerini kabul etmeyin!

Eskiye stıyırıp atın, yeniye giyinip kuşanın! Eski elbiseler içinde ne zamana kadar kasıla kasıla yürüyeceksiniz.

Düşüncelerinizde hüküm süren akıl dışı hurafelerin boyunduruğundan kurtulun!

İlerleyen için doğru yolu göstermeyen batıl inançların prangasını atarak özgürleşin!

(Zehâvî, 1934: 20).

Zehâvî, yenilik adına yaptığı çağrılarının insanlar tarafından karşılık bulmadığından yakınıdır. Yeni nesillerin önceki nesilleri sorgusuz sualsiz taklit ettiğinden, yanlış olduğu kanıtlanmış olsa bile bazı inançların insanların zihninde kökleştiğinden ve bu inançların yıkılmasının zor olduğundan bahseder. Batıl inançlara, eski âdetlere körü körüne bağlı olanları kronik hastalıkları olan kişilere benzetir. Şair bütün bunları insanlara anlatsa da insanların düşüncelerini bağnazlığın düğümlediğini ve bundan dolayı yaptığı nasihatlerin dikkate alınmadığını belirtir.

الآبَاءُ رَاشِدَةٌ وَلَا أُنْجَالُهُمْ	تَقْفُوا خُطَى الْآبَاءِ أَنْجَالٌ فَمَا
كَانَتْ عَلَى آذَانِهِمْ أَفْهَامُهُمْ	لَمْ يَسْمَعُوا نُصْحِي لَهُمْ وَكَأَنَّمَا
فَمِنْ الْعَسِيرِ بِحُجَّةٍ إِبْطَاهَا	وَإِذَا الْعَقِيدَةُ فِي الثُّفُوسِ اسْتَحْكَمَتْ
يُرْجَى بَعِيرٍ مُطَبِّبٍ إِبْلَاهَا	مَرْضَى مِنَ الْعَادَاتِ مُزْمَنَةٌ فَلَا

Evlatlar atalarının izinden gidiyor; ancak ne ataları doğru yolda ne de evlatları.

Kulaklarında kilitler varmışçasına duymazlar onlara söylediğim nasihatleri.

Bir inanç insanlarda kökleştiğinde onu söküp atmak zordur, kanıtla dahi.

Geleneklerden dolayı sürekli hasta olanların doktordan başka yoktur dermanı (Zehâvî, 1934: 111).

2. 3. Fakirlik ve Ekonomik Şartlar

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, Irak'taki İngiliz işgalinin başlaması ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gibi olgular neticesinde ekonomik sıkıntılar Irak coğrafyasında kaçınılmaz olmuştur. Dahası savaş sonrası 1920 yılında Manda Yönetimi'nin ilan edilmesi ve İngilizlerin bölgede uzun yıllar varlığını sürdürmesi, Irak'ın yoksul bir yaşam sürmesinin temel nedeni haline gelmiş ve yoksulluk toplumun muzdarip olduğu en önemli sorunlarından birine dönüşmüştür. Nitekim bu sorun yazın hayatında da yerini almış, yazar ve şairler tarafından titizlikle işlenmiştir. Şair Mahmut Mellâh (?) toplumun içinde bulunduğu yoksulluk sorununun boyutunu, eski kıyafetler içindeki dükkân sahiplerinden ve yoksul bir yaşam süren işçilerden bahsederek şöyle dile getirmiştir:

أَنْزَلْ إِلَى الْأَسْوَاقِ تُلُوقَ مَتَّاجِرًا أَرْبَابُهُمْ فِي رِثَّةِ الصُّغُلُوكِ
الْعَامِلِ الْمَسْكِينِ يَبْذُلُ جُهْدَهُ وَيَعْمَلُ عَمَلًا غَيْرَ الْمُنْهَسِ الْوَكِ

Pazarlara git! Dilenciler gibi giyinen dükkân sahiplerini gör!

Zavallı işçiler çok çalışsa da sefalet içinde yaşar (İzzeddin, 1960: 247).

Zehâvî, Irak halkının yaşadığı ekonomik sorunları fakirlik, sınıflar arasındaki hak ve ödev dengesizliği, yoksulluk, açlık gibi temalar çerçevesinde gerçekçi bir üslupla anlatmaktadır. Bu gibi temalara daha çok manzum hikayelerinde yer vermektedir. *Süleyma ve Dicle* (Süleyma ve Dicle), *Yâ Zukâ'* (Ey Güneş), *Ermeletu'l-Cundiyyi* (Askerin Dul Karısı) bu şiirlerinden bazılarıdır. Bu uzun şiirlerinde anlattığı olaya giriş kısmından sonuç kısmına kadar yaptığı tasvirlerle karamsar ve hüznü bir hava katarak, halkın yaşadığı yoksulluk ve sefaletle dikkat çekmektedir. Bir kadının savaşta kocasını kaybettikten sonra çocuğuyla birlikte içine düştüğü fakirliği, açlığı, yaşadığı sıkıntıları uzun uzun anlattığı manzum hikayesinden bazı beyitler şöyledir:

وَفَاجَأَهَا فَقَرَّ فَبَاعَتْ لِدَفْعِهِ أَنَاثًا بِهِ قَدْ كَانَتْ الدَّارُ تُجْمَلُ
إِلَى أَنْ تُخْلِي الْبَيْتَ مِنْ كُلِّ مَا بِهِ وَلَمْ يَبْقَ فِيهِ مَا يُبَاعُ وَيُنْقَلُ
وَأَغْمَى مِنْ جُوعٍ عَلَى الطِّفْلِ أَحْمَدِ فَصَاحَتْ أَغَثَ رَبِّي عَلَيْكَ الْمُعْوَلُ
أَطَلْتُ عَلَيْهَا جَارَةً ذَاتَ عَيْلَةٍ لِتَعْلَمَ مَنْ فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ يُعْوَلُ
وَنَادَتْ مِنَ الْبَاكِ كَذَا بِخَرَارَةٍ وَذَيْلُ الدُّجَى الصَّافِي عَلَى الْأَرْضِ مُسْدَلُ
أَجَابَتْ بِصَوْتٍ رَاجِفٍ مُتَقَطِّعٍ وَقَالَتْ أَنَا يَا هَذِهِ أَنَا سُئِلُ
<<جَعَادَةٌ>> إِنَّ ابْنِي تُعَيِّبُ نَفْسَهُ مِنْ الْجُوعِ إِنَّ الْجُوعَ وَيْلِي يُفْتَلُ

Gafil avladı fakirlik onu, fakirlikten kurtulmak için evini süsleyen eşyaları sattı.

Evdeki her şeyi boşalttı, taşınacak ve satılacak bir şey kalmadı.

Oğlu Ahmet açlıktan bayılırken “Ey güvenilir rabbim yardım et!” diye haykırdı.

Gecenin karanlığında çılgık atanı öğrenmek için fakir bir komşusu belirdi.

Yeryüzü zifiri karanlıkken “Kimdir ağlayan” diye aynı telaşla seslendi.

Titrek ve kesik bir sesle “Benim ben Sümbül” diye cevap geldi.

Ceâde! Oğlum ölüyor açlıktan, vay başıma, açlık onu alıyor (benden) (Zehâvî, 1909: 56).

Zehâvî her ne kadar bireysel yaşantılar üzerinden fakirlik sorununu ele alsada bu sorunu toplumsal bir sorun olarak işlemeye çalışmaktadır. Halkın yaşadığı fakirlik ve sefalet sorununun kaynağını ise bazen hükümete yüklemektedir. Onun nazarında Irak halkının yaşadığı bu sorunda haksız kararlar alan idarecilerin de payı vardır. Öyle ki yukarıdaki şiirin son beyitlerinde kadının fakirlik çekmesinin nedeni olarak hükümeti hedef gösterir (Zehâvî, 1909: 62). Şair, fakirlik olgusunu ele alırken, savaştan, salgın hastalıklardan, kabileler arası çatışmalardan ya da bir başka sebepten dolayı anne-babasını yitirmiş çocukların fakirlik pençesindeki yaşamlarını da anlatır. Açlığın, sefaletin bu çocuklar üzerinde bıraktığı olumsuzluklara gerçekçi tasvirleriyle ayna tutar.

عَضَّهُ الْجُوعُ نَاهِشًا فَتَأَمُّ	أَتَرَتْ فِي صُورَةِ لَيْتِي
فِي تَقَاطِيعِهِ الشَّقَاءُ مُجَسِّمٌ	نَظَرٌ فِيهِ الْيَأْسُ يَبْكِي وَوَجْهَهُ
مَلُؤُهُنَّ الْأَسَى وَلَا تَتَكَلَّمُ	أَنْهَاهَا تَشْكُو بِنَهْهَا بَعُونَ

Hüzünlere attı beni, açlıktan acı çeken ve kederlenen bir yetimin sureti.

Yüz hatlarına sefalet çökmüş ve ağlıyor umudun olmadığı bakışları.

Tek kelime etmeden keder dolu gözlerle acılarından şikayetçi (Zehâvî, 1934: 196).

Şair, zengin-fakir, aç-tok kavramları üzerinden toplumu oluşturan sınıflar arasındaki ekonomik dengesizliğe de dikkat çeker. Söz gelimi alt tabakadan insanların yaşadığı barakadan kulübelerin yanı başına inşa edilen saraylardan bahseder ve böylece sınıflar arasındaki eşitsizliği en bariz şekilde ortaya koyar. Ekonomik eşitsizlik olgusu sadece Zehâvî'nin şiirlerinde değil, çağdaşları Rusâfî, eş-Şebibi, el-Kâzimî, el-Cevâhirî gibi birçok şairin şiirinde de ele alınmaktadır (el-Hânî, 1954: 51). Zehâvî beyitlerinde ekonomik eşitsizliği saray-kulübe, dert-sevinç, aç-tok gibi zıt kavramlar üzerinden şöyle anlatır:

أَمْ وَالْأَذَى ذُورًا	جَمَعُوا مِنْ سَائِجِي الْأَكْوَاحِ
يَبْنُونَ الْقَصُورًا	أَتُوا فِي جَانِبِ الْأَكْوَاحِ

Barakalarda yaşayan insanların bütün mallarını silip süpürdüler.

Barakaların yanı başlarına gelip (gösterişli) saraylar diktiler. (Zehâvî, 1924a: 34).

لُوكَ فِي النَّاسِ الْجِيَاعِ	أُتِيهَا الشُّبْعَانُ مَا قَبُو
أَرْضِهِمْ خَفِيَ الْمَسَاعِي	أَتَرَى أَنَّ هُنَّ فِي

Ey tok kişi! Aç insanlar hakkındaki düşüncen nedir?

Sence onların kendi topraklarında emekleri var mıdır? (Zehâvî, 1924a: 34).

Iraklı çiftçilerin sefalet ve fakirlik içindeki trajik yaşamları da Zehâvî'nin şiirlerine yansır. Nitekim kırsal nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan çiftçilerin çektiği fakirlik ve açlık gibi sıkıntılar o dönemki Irak toplumunda yaygındır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik durum, toprak sahibi aşiret ağalarının çiftçilere gösterdiği muameleler, yılın belli dönemlerinde meydana gelen doğal felaketler gibi olgular, çiftçilerin fakir ve yoksul bir yaşam sürmelerinin sebepleri arasındadır. Şair, *Nekbetu'l-Fellâh* (Çiftçinin Çilesi) adlı şiirinde Fırat nehrinin taşması sonucu çiftçilerin trajik yaşamlarını şöyle tasvir eder:

يَمْنَأُ الْأَنْفُسَ الْجَرِيئَةَ زُعْبَاءُ	قَدْ طَغَى يَطْفُخُ الْفِرَاتِ وَعُجْبَاءُ
نَكَبَاتٍ وَرَاءَهَا نَكَبَاتُ	وَأَصَابَتْهُ فِي النَّهَائِيَةِ مِنْهُ
وَصِرَّ عَارًا تَدْعُوهُمْ الْأُمَّهَاتُ	أُمَّهَاتٌ هُنَّ تَدْعُو صِرَّ عَارًا
وَيُوبَأَتُوا وَهُمْ جِيَاعٌ عُرَاءُ	وَلَقَدْ أَصْبَحُوا جَمِيعًا بِلَاءًا
وَالْبَيْتُ ثُمَّ اللَّيْلِيَّةُ وَالْبَقَرَاتُ	ذَهَبَ الزَّرْعُ عَنْهُ إِذْ رَاكَه

Kabına sığmayan, cesur yüreklere korku salan Fırat nehri taşı.

En sonunda çiftçinin başına peş peşe felaketler geldi.

Çocuklar annelerine, anneler çocuklarına seslenir oldu.

Herkes evsiz-yurtsuz, aç-sefil bir duruma düştü.

Farkına varıldığında tarlalar, evler, koyunlar, inekler yok olup gitmişti (Zehâvî, 1934: 25).

2. 4. Savaş ve Savaşın İzleri

İnsanlık tarihinin en mühim meselelerinden biri olan savaş, toplumsal konular karşısında ortalamanın üzerinde bir hassasiyet ve duyargaya sahip sanatçıların ürünlerinde kaçınılmaz olarak karşılık bulur. Sosyal bir olgu olarak savaşın getirdiği ekonomik, siyasal ve trajik sonuçların sanatçı muhayyilesine yaptığı tesir, yüzyıllar boyunca gerek sözlü gerekse yazılı edebiyat ürünlerinde izi sürülen temalardan biri olagelmıştır. Bu bakımdan edebî eserler, insanlığı ilgilendiren bu travmatik meselenin çok yönlü ve çok boyutlu bir şekilde kaçınılmaz uğraklarından biridir (Balık, 2017: 4) Dolayısıyla sanatçılar tarih boyunca toplumların savaş olgusu karşısında yaşadığı sosyolojik ve psikolojik durumlarını kendi düşünce ve duygularından süzerek eserlerine taşır. Savaşın getirdiği acı, ölüm, esaret gibi insan yaşamında derin izler bırakan meseleleri bütün gerçekliğiyle yansıtır.

Hayatı boyunca birçok savaşa şahit olan Zehâvî de savaş olgusunu toplumsal bir mesele olarak ele alır ve divanında azımsanmayacak kadar savaş temalı şiirler yazar. Çünkü onun yaşadığı dönemde toplumun hayatını meşgul eden meselelerin biri de savaş ve savaşın getirdiği acılardır. Şair, savaş olgusunu şiirlerine taşıırken sadece Irak toplumu üzerinde değil, tüm dünyadaki toplumlar üzerinde bıraktığı tesiri anlatmaktadır. Bu nedenle onun şiirleri savaş gibi toplumsal bir trajediden muzdarip olan her insanın duygularına tercüman olur. Yetim kalan çocuklar, dul kalan kadınlar, yıkılan köyler, cesetler, yaralı insanlar gibi savaşın bıraktığı her iz, onun mısralarında savaşı anlatır. Zehâvî savaş esnasındaki trajik manzaralardan bahsettiği gibi savaş sonrası ortaya çıkan ve uzun yıllar toplumun üzerinde tesirini koruyan fakirlik, sefalet, sosyal çöküntü, psikolojik tahribatlar gibi sorunlara da yer verir. *Meşhedun mine'l-Harbi'l-Kübrâ* (1. Dünya Savaşı'ndan Bir Manzara) adlı şiirinden bazı beyitler şöyledir:

عَمَّتْ تُرُوعُ الْأَنْبَاءِ	وَشَبَّتِ الْحَرْبُ نَاراً
مَدَافِغُ تَبَاتِاتِ	فِي كُلِّ أَرْضٍ وَصَفْعِ
تَقْيِيدُ مِنْهُ الْحَيَاةِ	يَقْتُلُنَ كُلَّ فَتَى قَدْ
أَرَامِ أَلَا وَيَتَاءِ	وَلَيْسَ يُبْقِيَنَّ إِلَّا
ضِ مَمَاتِ بَعْدَ إِضْطِرَابِ	فَكَمْ قَتِيلٍ عَلَى الْأُزْ
لَا يَسْتَطِيعُ قِيَامِ	وَكَمْ جَرِيحٍ طَرِيحِ
يَحْمَرُّ مِنْهَا الرَّغَامِ	فَقُوقَ الرَّغَامِ دِمَاءِ
وَلَا تُبْقِيَنَّ أَوَامِ	الْأَرْضِ تَشْتَبُّ مِنْهُ

Savaş, insanlara korku salan, her yere yayılan bir ateş tutuşturdu.

Silahlar patlıyor her yerde ve her bölgede.

Bu silahlar ki daha baharında her delikanlıyı hayattan koparıyor.

Yetim çocukları ve dul kadınları bırakıyor geride.

Yeryüzünde nice kurbanlar vardır acı çektikten sonra ölen.

Yüzükoyun yatmış nice yaralılar vardır, ayağa kalkamayan.

Toprak üzerinde kan ve bu kandan kızışmış toprak.

Susuzluğu dinmiyor içse de kanı, yeryüzündeki toprak (Zehâvî, 1924b: 115).

Zehâvî, insan cesetleri, parlayan süngüler, her tarafı saran alevler, kandan kızışmış toprak, karamsar yüzler, yüzükoyun yatan yaralılar gibi savaşı anlatan her ifadesinde ve yaptığı gerçekçi betimlemelerinde savaşın vahşetini gözler önüne sermeye çalışır. Bu denli gerçekçi tasvirler şairin realist kimliğinin bir yansımasıdır. Çünkü o, toplumsal meseleleri ele aldığı şiirlerinde gerçekçi bir üslup sergiler. Belki de şair, dünyanın en kanlı topraklarından olan Irak coğrafyasında doğup büyüyen biri olarak sadece gördüklerini ya da Irak halkının yaşadıklarını anlatır. Dolayısıyla şiirlerinde çizdiği savaş resimlerinin her noktasına vahşet hakimdir. Bu resimlerinde her yeri küle çeviren bir ateşten, sağa sola saçılmış cesetlerden, gökyüzünü saran kara dumandan başka bir şey yoktur. Çünkü ona göre savaşın meydana geldiği her coğrafya bu acıları yaşamaya mahkumdur.

بَعَثَ هُنَا الْكَتْبُ	لِلْحَرْبِ وَنِزَالِ بِنِيسِن
مِنْ رِجَالِهِ لَا يَجُورُ	لِلْحَرْبِ كَسْرُ فِي عِظَا
نَ هِيَ الطَّرِيقُ الْأَوْعَى	الْحَرْبُ لِلْمُتَهَوِّبِ
عَ وَإِنَّهُ لَا يُغْفَرُ	الْحَرْبُ ذُنُوبَ الْإِجْتِمَاعِ

Savaşın felaketleri vardır gün geçtikçe orada büyüyen.

Kırıklar bırakmıştır insanların kemiklerinde tedavisi olmayan.

Savaş, hayalperestler için en engebeli yoldur.

Bir toplantının günahıdır ve bu günahın affı yoktur (Zehâvî, 1924b: 112).

Zehâvî savaş temini ele alırken savaşla ilgili hemen herkesin iç dünyasına yansıyan manzaraları şiirlerinde resmetmiştir. Savaş olgusuna farklı bir pencereden bakmamıştır. Dolayısıyla birçok beytinde savaş olgusuna yönelik hep aynı ifadeler ve tasvirler kullanarak savaşı ölüm, acı, ceset yığınları, yanan ateşler olarak görmüştür. Nitekim onun düşünce dünyasına yansıyan savaş olgusu, genelin düşünce dünyasına yansıyan savaş olgusundan farklı değildir.

إِلَّا نِيرَانًا تَسْتَعِيرُ	حَرْبٌ لَا يَبْصُرُ نَاطِرُهُ
أَوْ رَاقُ الْعَابَةِ تَنْتَبِهُ	وَكَمَا أَنَّ بَهَا جَنَّتِ الْقَتْلَى
وَهُنَاكَ رَمَاصٌ يَنْهَمُ	فَهُنَاكَ مَدَافِعُ قَاصِفَةٍ
وَهُنَاكَ بُطُونٌ تَبْتَقِرُ	وَهُنَاكَ حِرَابٌ قَدْ لَمَعَتْ
وَهُنَاكَ فُلُوبٌ تَنْقِطُ	وَهُنَاكَ وَجُوهٌ سَاهَمَةٌ

Savaşa bakan kişi yanan ateşlerden başka bir şey görmez.

Orada ölülerin bedenleri (her yere) dağılmış orman yaprakları gibidir.

Patlayan bombalar, yağmur misali boşalan mermiler vardır.

Parıldayan süngüler, yarılmış karınlar,

Karamsar suretler, parçalanmış yürekler vardır (Zehâvî, 1924b: 116).

2. 5. Toplumsal Eşitlik ve Adalet

Zehâvî, toplumsal eşitliğe ve adalete inanan bir şairdir. Gelişmiş bir toplum var etmek için ilk önce adaletin ve eşitliğin sağlanması gerektiğini savunmaktadır (Lâzım, 1971: 177) Irak toplumunu gelişmiş toplumlar seviyesine yükseltecek, geri kalmışlığa mahkûm eden bütün zincirlerden kurtaracak olgulardan birinin de adalet olduğunu dile getirmektedir. Nitekim şairin yaşadığı dönemde meydana gelen siyasî olaylardan dolayı toplumsal istikrarın bozulması, halkın yöneticiler tarafından keyfi muamelelere maruz kalması, çiftçilerin haklarının tımar sahipleri tarafından gasp edilmesi gibi adaletsizliğin ve toplumsal eşitsizliğin olduğu birçok durum olagelmıştır. Şiirleriyle bu durumlara göğüs gerip haksız kararlar alan ve halka baskı yapan yöneticileri, despot aşiret reislerini, haksızlığın ve adaletsizliğin olduğu her mercii hedef almış ve bütün bu durumlardan kurtuluşun ancak adaletle mümkün olabileceğini dile getirerek birçok beytinde adalete övgüler yağdırmıştır.

أَنْتَ يَا عَدْلُ كَالضِّيَاءِ وَأَجْمَلُ مَا لَاسَ إِلَّا عَلَيَّكَ الْمَعْمُولُ
بِكِ أْحْلَامَ لَيْلِنَا نَتَّأْوُلُ أَيُّهَا الْعَدْلُ إِنَّمَا أَنْتَ لِلْقَلْبِ
بِ مُرَادٍ وَقَفْوُقُ كُـ لِ مُرَادٍ

Ey adalet! Işık gibisin, en güzel sensin, mazlumun tek güvencesisin.

Gecelerimizin düşlerini seninle yorumlarız, ey adalet!

Sensin ancak kalbin bütün gayelerden üstün gayesi. (Zehâvî, 1909: 31).

Zehâvî'ye göre şiir, doğruları ve gerçekleri anlatmalıdır. Onun düşünce dünyasındaki en güzel şiir, duygu ve hayalden çok gerçekleri esas alandır. Çünkü aklın şiirdeki payı duygu ve hayalden çoktur (el-Fâhûrî, 1986: 421). Dolayısıyla beyitlerine yansıyan akılcı ve gerçekçi kişiliğinin tesiriyle yaşadığı dönemdeki adalet ve sosyal eşitlik gibi halkın muzdarip olduğu bazı toplumsal gerçekleri yönetime rağmen dile getirmiştir. Güçlülerin zayıfları ezip mallarını gasp etmesinden, yalanın ve fitnenin toplumda yaygınlaşmasından, yöneticiler

arasında kanunlara tabiliğin yok olmasından dem vurmıştır. Adaletle seslendiği *Enînu'l-Evtân* (Vatanların Feryadı) adlı kasidesinden bazı beyitlerde bunu daha iyi görmekteyiz:

حَتَّىٰ مَهْمَا هَذَا الصَّادُ وَالْمُهْجَرَانُ	يَا عَدْلُ إِنَّكَ أَنْتَ مَحْبُوبٌ لَنَا
تَتَخَفُّ أَرْقُ الْأَرْوَاحُ وَالْأَبْـدَانُ	يَا عَدْلُ إِنَّا قَدْ تَفَارَقْنَا كَمَا
وَتَهْدَمُ مِمَّنْ دِينِكَ الْأَرْكَانُ	يَا رَبُّ قَدْ شَاعَ الْفَسَادُ كَمَا تَرَى
لِلْأَفْوِيَاءِ وَحِيَرَتِ الْأَثَمَانُ	يَا رَبُّ قَدْ بِيَعَتْ حُقُوقُ ضِعَافِنَا
يَا رَبُّ غَمَّ الزُّرُورُ وَالْبُهْتَانُ	يَا رَبُّ ضَاعَ الصِّدْقُ بَيْنَ سُرَاتِنَا

Ey adalet sensin bizim sevgilimiz. Ne zamana kadar (sürecek) bu ayrılık ve hicran?

Ey adalet ruhların bedenlerden ayrıldığı gibi ayrıldık.

Yarabbi gördüğün gibi fitne yayıldı ve senin dinin esasları yıkıldı.

Zayıf olanlarımızın hakları güçlülere satıldı, malları gasp edildi.

Önde gelenlerimiz arasında doğruluk yok oldu, yerini yalan ve iftiraya bıraktı

(Zehâvî, 1909: 124).

Şair, çiftçiler ve aşiret reisleri arasındaki hak ve ödev dengesizliği üzerinden Irak toplumunda sınıflar arasında belirgin olan eşitsizliğe de dikkat çekmiştir. Nitekim Iraklı çiftçi, Osmanlı Devleti döneminde kendisine verilen ve onu aşiret reislerinden koruyan güvenceyi yitirmiş, sahip oldukları toprakların büyük bir kısmını kaybetmiştir. Bölge İngiliz sömürmesine girince yapılan toprak düzenlemeleri aşiret reislerinin elini güçlendirmiş, aşirete ait olan toprakların büyük bir kısmı aşiret reislerinin zimmetine geçmiştir. Dolayısıyla bir zamanlar kendi topraklarını işleyen aşiret mensupları bir anda aşiret ağalarının toprağını işler olmuştur. Elde edilen mahsulün dörtte birini alabilmişler; ancak bu miktar yaşamlarını idame ettirmek için yeterli olmamıştır. Yetersiz beslenme, fazla çalışma, bakımsızlık gibi olgular neticesinde çektikleri sıkıntılar daha da artmıştır (İzzeddin, 1960: 267-68). Zehâvî, aşiret reisleri karşısında adaletsizliğe ve haksızlığa uğrayan çiftçilerin bu durumunu birçok beytinde kaleme almıştır. Yenilikçi ve özgürlükçü düşüncelerinden dolayı bazı kesimlerce dinsiz olarak itham edilse de, birçok şiirinde olduğu gibi İslam dininin adalet ve eşitlik dini olduğuna vurgu yapmış, bu dinin esaslarına uyularak sorunların çözüleceğini, toplumdaki adaletsizlik ve eşitsizliğin yok olacağını ifade etmiştir.

أَشْبَعُوا غَيْرُهُمْ وَبَاتُوا جِبَاعًا
وَمَضَى كَادُ الزَّرْعِينَ ضِيَاعًا
وَاحِدًا مِنْ أَفْرَادِهِ جَمَاعًا
وَقَرِيقُ يَكَايِدُ الْأَوْجَاعَا
لَا يُرَاعِي الْأَلْوَانَ وَالْأَوْصَاعَا
بَيْنَ مَنْ كَانُوا سَادَةً وَرِعَاعَا
إِنَّ مَنْ كَادُوا يَزْرَعُونَ الْبِقَاعَا
رَبِحَ الْمَالُ الْكُونَ الْأَرْضَ غَضَابًا
يُفْقِرُ الدَّهْرُ أَلْفَ بَيْتٍ لِيُغْنَى
أَفْرِيقُ يَفُوزُ بِالْعَيْشِ رَغَادًا
إِنَّمَا السَّيِّئُ وَهُوَ أَكْبَرُ هَادٍ
وَكِتَابُ اللَّهِ الْعَظِيمُ يُسَاوِي

Çok çalışarak arazileri ekip biçenler kendileri açken başkalarını doyurdu.

Sahipler toprağı zorla aldı ve çiftçilerin emeğı ziyan oldu.

Felek bir toplayıcıyı (toprak ağasını) zenginleştirmek için bin evi fakirleştiriyor.

Ey hayatı rahat bir şekilde kazananlar, ey acıya katlananlar!

Dindir ancak ten rengi, makam mevki gözetmeyen en büyük rehber.

Ve Allah'ın yüce kitabında eşittir halk ve efendiler (el-Hânî, 1954: 52).

Zehâvî şiiirlerinde takındığı üslubuyla karanlık gerçekleri gün yüzüne çıkaran bir şairdir. O, zulüm yapanların, ezilenlerin, haksızlığa uğramış kişilerin hikayelerini anlatır. İnsanların ruhuna inkılap ateşini üfler ve bunu bir yol gösterici, özendirici ve uyarıcı olarak yapar. Halkı ikaz etme ve daha iyi bir yaşama yönlendirme hususunda bütün gücüyle çaba sarf eder. Boş sözlerle, yalanlarla halkı kandıran zalim ve despot yöneticilere ve onlara çanak tutanlara karşı büyük bir cesaret sergiler (el-Fâhûrî, 1986: 422). Sadece yönetimi ve yöneticileri hedef almaz, yönetimin ve toplumun bozulmasına neden olan adalet, ahlak ve erdemin yitirilmesinden de bahseder (Toprak, 2014: 32). Kanun ve nizama uyulmadan verilmiş kararlara, keyfiyet çerçevesinde kullanılan yetkilere ve bütün bunlar neticesinde ortaya çıkan adaletsiz düzene eleştiriler yöneltir. Bu durumlar karşısında ezilen halkın sıkıntılarını mevcut siyasi yönetime rağmen cesaretli kalemiyle şiiirlerine taşır. Sözelimi manzum hikâyeye türünden kaleme aldığı *Îlâ Fizzân* (Fizan'a Doğru) adlı şiiiri de bu şiiirlerden biridir. Bu manzum hikâyede; vali tarafından sorgusuz sualsiz, herhangi bir şahide veya belgeye dayanmadan Nedim adında bir adamın gecenin geç saatinde evinden alınıp Fizan'a sürgünü anlatılır. Bu şiiirden bazı beyitler şöyledir:

رَأْسِي عَلَى كُرْسِيِّهِ مُتَرَبِّعٌ
لَأَنْتَ إِلَى فِرَازَانٍ تُنْفَعِي وَتُدْفَعِي
وَأَدْخَلَ فِي دَارٍ بِمَا شُرْطُهَا
فَبَاعَتْهُ ذَلِكَ الرَّئِيسُ بِقَوْلِهِ

جَزَاءُ كَلَامٍ فِي الْحُكُومَةِ طَاعِينَ تَفْوَةً بِهِ بَيْنَ الْأَنَامِ فَيْسُ مَعُ
 فَجَاوَبَهُ وَالْقَلْبُ لِلْحَوْفِ وَاجْتَفُ وَقَالَ بِصَوْتٍ رَاجِحٍ يَنْقَطُ مَعُ
 وَرُبُّكَ مَا هَذَا صَاحِحًا وَأَنْتَهُ لَمَّا إِفْتَرَاهُ الْمُزْجِفُونَ وَأَبْدَعُوا

Polislerin olduğu, reislerinin ise bağdaş kurarak oturduğu bir eve getirildi.

Şaşkına çevirdi onu, reisin “Sen Fizan’a sürgünsün” sözü.

Hükümete yönelik halk arasında dedikodusu yapılan hadsiz sözlerin cezasıdır bu.

Cevap verdi reise, kalbi korkudan hızla çarparak titreyen kesik bir sesle:

Rabbine yemin olsun ki bu doğru değil. Bu dedikoducuların uydurduğu bir iftira (Zehâvî, 1909: 74).

2. 6. İlim ve Cehalet

Doğu toplumlarının yaşadığı birçok sorunu cehalete dayandıran Zehâvî, her alanda geri kalmış bir toplumun ancak ilim öğrenerek uygar toplumlar mertebesine ulaşabileceğini savunur. Cehaleti, yaşadığı dönemin en önemli toplumsal sorunlarından biri olarak görür ve şiirlerinde Müslüman ve Arap toplumlarını ilim öğrenmeye davet eder. Ancak ilimle üzerlerine çöken karanlıkları aydınlatabileceklerini söyler. Fakirliğin, sefaletin, geri kalmışlığın, sömürülmenin temelinde cehalet olduğunu haykırırken, Irak toplumunun yüzyıllardır içerisinde bulunduğu cehalet uykusundan bir an önce uyanması gerektiğini dile getirir. Bu doğrultuda Doğu ve Batı toplumları arasında kıyaslamalar yaparak Batı'nın ilmî açıdan gelişmişliğine dikkat çekip Doğuluların özellikle Arapların artık geçmişteki parlak dönemlerle övünmeyi bırakmaları gerektiğini, içinde buldukları durumdan ancak ilimle kurtulabileceklerini söyler.

Zehâvî'ye göre başarının yolu ilimden geçer. Cehalet ve önyargıların gölgesinde toplumsal yaşamın parlak olmadığını, hayatın geri kalmışlıkla, her şeyden soyutlanmayla, mutlu bir seyirde gitmeyeceğini ileri sürer. Çünkü çağ bilim çağıdır. Öyleyse neden geçmiş dönemlerde ilmin merkezi olan Doğu, bugün kuruntularına gömülerek yolunu kaybetmiş durumdadır. İlmî açıdan gelişmiş olan Batı'ya, hareket etmede aciz olan ve düşünme melekesini yitiren kişinin baktığı gibi bakıyor. Peki neden her şeyde tökezliyor, hakkını istemiyor, zulmün karşısında durmuyor, hep yerinde bocalıyor. Çünkü Doğu cahildir ve cehalet ise amansız bir hastalıktır. Bu sebeple ilim öğrenmeyi ve öğretmeyi yaymak, yeni uygarlıklar yolunda yürümek gerekir (el-Fâhûrî, 1986: 426). Bu doğrultuda Zehâvî cehalete

karşı çıkan ve ilmi öven birçok şiir yazar ve bu şiirlerinde milletine bol bol nasihatlerde bulunur.

أَلَيْسَ ذِرَاعُ الْعِلْمِ أَقْدَرُ رَافِعِ	أَلَيْسَ الرِّضَى بِالْجَهْلِ أَكْبَرَ حِطَّةِ
هَجَعْتُمْ وَإِنَّ الشَّرَّ لَيَسَّ بِهَا جَمِعِ	يَقُولُ لِسَانُ الدَّهْرِ يَا قَوْمُ إِنَّكُمْ
وَنَكْرُوحُ فِي سَمِّ مَنْ الْجَهْلُ نَاقِعِ	نُرِيدُ جَمِيعاً أَنْ تَصِرَ حُجُوعُ غُفْلَتِنَا
وَرِيٌّ لِعَطَشِ سَانَ وَقْتُ جَمَاعِ	خُذِ الْعِلْمَ إِنَّ الْعِلْمَ مَالٌ لِمُعْدِمِ
سَعِيدٌ وَإِلَّا كَانَ جَمُّ الْفَجَاعِ	فَلَا شَغَبَ إِلَّا وَهُوَ بِالْعِلْمِ وَخُدَّةِ
وَإِنْ لَمْ يَشِعْ فَالْعَيْشُ لَيَسَّ بِنَافِعِ	إِذَا شَاعَ فِيهِ الْعِلْمُ فَالْعَيْشُ نَافِعِ

Cehalete razı olmak değil midir en büyük zayıflık, değil midir ilmin bileği en güçlü bilek!

Şöyle diyor felek: Ey kavim siz uyudunuz ama uyumaz kötülük.

Akıllarımızın iyileşmesini isterken, yudumluyoruz cehaletin öldürücü zehrinden.

İlim öğren! İlimdir yoksulun malı, açın azığı, susuzun suyu.

Sıkıntılar çok olsa da ancak ilimle bir halk olur mutlu.

Hayat güzeldir bir halkta ilim yaygınsa, hayat güzel değildir eğer ilim yoksa.

(Zehâvî,1924b: 223)

Cehaletin esir aldığı toplumlar ancak ilimle aydınlığa çıkar. İlim merkezleri olan kütüphaneler, okullar kurularak, öğretmenler yetiştirilerek cehaletin üstesinden gelinir. Nitekim Zehâvî kütüphaneleri ve okulları cehaletin karanlığındaki yıldızlara benzetir ve hidayetin bu yerlerde olduğunu söyler. Gelişmiş toplumların açılan kütüphanelerle, yetiştirilen öğretmenlerle ilerleme kat ettiğine dikkat çekerek her tarafını cehaletin kuşattığı Irak toplumunun ancak yetiştirilen öğretmenlerle, açılan okul ve kütüphanelerle kurtulacağını dile getirir.

وَإِنَّ نَهَارَ الْعِلْمِ أُنْيَسُ شَامِسُ	أَلَا إِنَّ لَيَسَّ الْجَهْلُ أَسْوَدُ دَائِمِسُ
وَتَشَقَّى بِأَلَدٍ لَيَسَّ فِيهَا مَدَارِسُ	تَشَقَّى حَيَاةَ مَا هَلَا مِنْ مُدَرِّبِ
وَأَمَّا لَيَالِي الْجَهْلِ فَهِيَ مَنَاحِسُ	وَلِلْعِلْمِ أَيَّامٌ هِيَ السَّعْدُ كُلُّهُ
بِأَعْمَالِهِ إِلَّا أَلْيَسَ هُوَ دَارِسُ	وَتَخُنُّ بَعْضُ لَمْ يَكُنْ فِيهِ مُفْلِحًا

Bilin ki cehaletin gecesi zifiri karanlıktır, bilimin gündüzü ise apaydınlık.

Parçalanır öğretmenin olmadığı hayat, sıkıntılar çeker okulların olmadığı ülkeler.

Mutluluk getirir bilimin olduğu günler, uğursuzluktur cehalete ait geceler.

Sadece ilim tahsil edenin muvaffak olduğu bir asırdayız bizler. (Zehâvî,1924b: 228)

Zehâvî'nin ilim ve cehalet temalı birçok şiir kaleme almasının temelinde halkın cehalet sorununu dile getirmek ve ilmi yaymak gibi olguların yanı sıra ilime ilgi duymasının da etkili olduğunu söylememiz yanlış olmaz. Nitekim o, felsefe, astronomi, doğa bilimlerine düşkün, bu alanlarda yazıları olan bir düşünür ve şairdir. Muhtemeldir ki doğa bilimleri ve astronomi bilimlerine olan ilgisinin etkisiyle cehaleti sürekli karanlığa, geceye; ilimi ise aydınlığa, güneşe, karanlıkları delen yıldızlara benzetir. Dolayısıyla cehalete karşıtlığı ve ilme düşkünlüğünün etkisiyle bu temalar etrafında birçok şiir kaleme alır.

وَالجَهْلُ حِرْمَانٌ هَا وَوَاوَا	العِلْمُ نُرُوءٌ أُمَّةٌ وَيَسَارُ
وَأَصْنَاءٌ جُنْحُ اللَّيْلِ فَهُوَ نَهَارُ	العِلْمُ قَدْ ذَكَ الْجِيَالَ فَهَدَّهَا
بِالعِلْمِ صَارَتْ تَنْطِقُ الأَخْبَارُ	بِالعِلْمِ أَطْلَعَتِ البِلَادُ كَوَاكِبًا
وَعَلَى الأَثِيرِ تَمَشَّتْ الأَخْبَارُ	بِالعِلْمِ قَدْ نَجَى مُقِيمٌ نَارِحًا
بِالعِلْمِ غَامُوا فِي البَحَارِ وَطَارُوا	بِالعِلْمِ أَدْنَى النَّاسِ شِقَّةَ أَرْضِهِمْ
لَوْلَاكَ أَنْقَضَ ظَهْرُنَا الأَوْزَارُ	بِالعِلْمِ أَنْتَ مُحَقِّفٌ أَوْزَارِنَا

Bilimdir bir milletin serveti ve zenginliği, cehalettir yoksunluğu ve ölümü.

Bilimdir dağları yerle bir eden, gecenin karanlığını aydınlatıp gündüz eden.

Bilimle doğar ülkeler yıldızlar gibi, bilimle dile gelir taşlar.

Bilimle mukim kişi gurbetçiye kalbini açar, bilimle gökyüzünde (telgrafla) haberler akar.

Bilimle insanlar hayattaki zorlukları azaltır, bilimle denizlere dalıp gökyüzünde uçar.

Ey bilim sensin bizim yüklerimizi hafifleten, ağır gelirdi sırtımıza onlar, olmasaydın sen.

(Zehâvî,1924b: 229).

Sonuç

Irak toplumu 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında birçok siyasî ve sosyal olaya şahit olmuştur. Bu olaylar Irak halkının zorlu süreçler geçirmesinin, değişim ve dönüşümler yaşamasının önünü açmış, toplumdaki hemen her bireyin yaşam dünyasını etkilemiştir. Toplumun çeşitli alanlarında zuhur eden değişim ve dönüşümler edebî alanda da yankılarını göstermiş ve edebiyatın birçok türünde gelişmeler meydana gelmiştir.

Özellikle edebiyatın en önemli türlerinden olan şiir değişimlerin odağı olmuştur. Öyle ki, Iraklı şairler öncekilerin şiir anlayışlarından uzaklaşmaya başlamış, yeni yollar benimseyerek ele alınan konular, üslup ve dil açısından yenileşmenin fitilini ateşlemişlerdir. Nitekim 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde önceki şairlerden farklı olarak toplumun muzdarip olduğu sorunlara daha fazla eğilmeye başlamışlar, sanat toplum içindir anlayışını benimsemişlerdir. Cemil Sıdkî ez-Zehâvî de bu şairler arasında yerini almıştır.

Zehâvî yaşadığı toplumun sorunlarıyla hemhal olmuş bir şairdir. Realist ve toplumcu kişiliğinin tesiriyle Irak halkının gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse İngiliz işgali döneminde yaşadığı birçok toplumsal sorununu ele almıştır. O, bu sorunları şiirlerine taşırken bu sorunlara kendince çözüm yolları da göstermiştir. Yenilikçi ve reformcu fikirleriyle toplumun çağdışı âdetlerine, yaygın olan batıl inançlarına karşı kılıç kuşanmıştır. Kırsal bölgelerde çiftçilerin emeklerini gasp eden aşiret reislerine, kadınları toplumda soyutlayıp eve hapseden anlayışlara savaş açmıştır. Kadının evlilik ve boşanma, çalışma ve eğitim gibi konularda erkekle eşit olması gerektiğini; çok evliliğin, genç kızların para karşılığı yaşlı erkeklere bir mal misali satılmasının artık çağdışı davranış olduğunu büyük bir cesaretle haykırmıştır. Bir toplumsal tema olarak kadın sorunlarını şiirlerinde ele alırken Batılı kadının toplumdaki konumunun ve değerinin örnek alınması gerektiğini dile getirmiştir.

Irak toplumundaki sınıflar arası eşitsizlik, adaletsizlik gibi kavramlar da şairin dikkat çektiği toplumsal temalar arasındadır. Özellikle manzum hikayelerinde merkezî hükümetten bağımsız şekilde keyfi kararlar alarak halka zulmeden yöneticilere, halkın emeğini sömüren feodal yapılara şiddetle eleştiriler yönelmiş ve adaletin olmadığı bir toplum geri kalmaya ve yok olmaya mahkumdur savını benimsemiştir. Zehâvî, toplumsal sorunların çözümünü ilim ve adalet olmak üzere iki kavramda birleştirmiştir. Bu iki kavramı hakkıyla yerine getiren her toplumun kurtuluşa ereceğini ve bütün sorunlara çözümler bulabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu iki kavramı öven, halkı ve yöneticileri bu iki kavrama yönelik teşvik eden birçok şiir yazmıştır.

Zehâvî'nin şiirleri yaşadığı toplumun bir yansıması olduğu için başta Irak halkı olmak üzere Arap halklarının hemen her sorununu ele almıştır. Bu şiirlerinde insanların duygularına hitap ettiği gibi akıllarına da hitap etmeyi amaçlamış ve sakin bir dil kullanmaktansa hitabî bir dil kullanmıştır. İnsanların duygularını harekete geçirip akıllarını kullanmaları doğrultusunda ilim öğrenerek ve çalışarak her meselenin üstesinden gelinebileceğini söylemiştir. Şiirleriyle öteki tarafından sömürülen ve asırlardır uykuda olan

Arap halklarını uyandırmayı ve bilinçlendirmeyi amaçlamıŐtır. Bundan dolaydır ki Zehâvî, fikirleriyle Irak toplumunun uyanışında, modernleŐmesi ve ilerlemesi sürecinde ilk meŐaleyi yakan sanatçılardan biri olmuştur.

Kaynakça

- Ahmed, A. (2001). *Neş'etu'l-kıssa ve ta'avvuruhâ fi'l-İrak 1908-1939*. Bağdat: Dâru's-Şu'ûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme.
- Badawi, M. M. (1975). *A Critical Introduction to Modern Arabic Poetry*. New York: Cambridge University Press.
- Balık, M. (2017). Süreyya Berfe'nin Şiirlerinde Savaş ve Militarizm. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 3-18.
- Battî, R. (1955). *es-Sahâfe fi'l-İrak*. Kahire: Dâru'l-Hanâ.
- Battî, R. (2017). *el-Edebu'l-âsrî fi'l-İraki'l-Arabî 'el-Kısmu'l-evvel manzûm'*. Mısır: Hindâvî
- el-Basrî, A. (1968). *Makâl fi's-Şi'r'l-İrakiyyi'l-Hadîs*. Bağdat: Dâru'l-Cumhuriyyet.
- el-Beyâtî, A. C. (1999). Irak 'Eğitim ve Öğretim'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 19, 108-111. ss.). İstanbul: TDV.
- el-Cundî, E. (1994). *ez-Zehâvî şâiru'l-hurriye*. Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyye.
- el-Cuyûsî, S. H. (2007). *el-İtticâhât ve'l-harekât fi's-Şi'ri'l-Arabiyyi'l-hadîs*. (Çev: A. Lu'lu'e). Beyrut: Merkezi Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye
- Daş, F. (2020). Iraklı Yazar Mahmûd Ahmed Es-Seyyid'in Beddâyy El-Fâyiz Adlı Öyküsünün Tahlili. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, 2 (2), 199-213.
- el-Fâhûrî, H. (1986). *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-Arabî 'el-Edebü'l-hadîs'*. Beyrut: Dâru'l-cîl.
- el-Hânî, N. (1954). *Muhâdarât 'an Cemil ez-Zehâvî*. Kahire: Dâru'l-Hanâ.
- el-Hilâlî, A. (1976). *ez-Zehâvî eş-şâ'iru'l-feylesûf ve'l-kâtibu'l-müfekkîr*. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kuttâb.
- Fehmî, M. H. (t.s.). *ez-Zehâvî*. Mısır: el-Müessesetu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'n-Neşr.
- İzzeddin, Y. (1960). *eş-Şi'ru'l-İrakiyyu'l-hadîs ve esru't-teyyârâti's-siyasiyye ve'l-ictimaiyye fihi*. Bağdat: Matba'atu Es'ad.
- Lâzım, T. (1971). *Hareketu't-tatavvur ve't-tecdîd fi's-Şi'ri'l-İraki'l-hadîs*. Bağdat: Matba'atu'l-Îmân.

- Sluglett, M. F. ve Sluglett, P. (1999). Irak ‘Son Dönem’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 19, 95-99. ss.) İstanbul: TDV.
- Muhammed, Y. A. (2008). *Cemil Sıdkî ez-Zehâvî hayâtuhu ve ‘ş-şi ‘ruhu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ümmü Durmân el-İslâmiyye Üniversitesi, Sudan.
- Özünlü, M. (2020). *Irak’ın Ünlü Filozof ve Şairi Cemil Sıtkı ez-Zahavî*. Ankara: Yade Kitap.
- Sadgrove, P. C. (2013). Zehâvî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 44, 177-179. ss.) İstanbul: TDV.
- Sa‘îd, C. (1954). *Nazarât fî t-teyyârâti l-edebîyyeti l-hadîse fî l-‘Irak*. Kahire: Câmi‘etu d-Duveli l-‘Arabîyye-Ma‘hadu l-Buhûs ve d-Dirâsâti l-‘Arabîye
- Şaban, İ. (2011). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak’ında Edebi ve Kültürel Çevre*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toprak, M. F. (2014). Cemil Sıdkî ez-Zehâvî’nin Şiirlerinde İstanbul Anıları. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 7 (14), (28-36).
- Walther, W. (2002). “Djamil Sıdkî Al-Zahawî”. *The Encyclopaedia of Islam*. (XI, s. 386-387). Leiden: E. J. Brill
- Yalar, M. (2005). Zehâvî ve Realist Arap Şiirindeki Yeri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14 (2), (47-73).
- Zehâvî, C. S. (1909). *el-Kelimü l-manzûm*. Beyrut: et-Tab‘atu l-Ehliyye.
- Zehâvî, C. S. (1924a). *Rubâ‘iyyâtü z-Zehâvî*. Beyrut: y.y.
- Zehâvî, C. S. (1924b). *Divânu z-Zehâvî*. Mısır: Matba‘atu l-Mısır.
- Zehâvî, C. S. (1934). *el-Evşâl*. Bağdat: Matba‘atu Bağdat.
- Zeyyât, A. H. (2008). *Târîhu l-edebi l-‘Arabî*. Mısır: Dâru’n-Nahda.